

Глушакова, Н. А. Проблема нацыянальнай дзяржаўнасці у дзейнасці партыі Беларускай эсэраў (1918-1924 гг.) / Н. А. Глушакова, У. К. Коршук // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. Вып. 3 / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэдактар) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2008. – С. 17–23.

Н. А. ГЛУШАКОВА, У. К. КОРШУК

ПРАБЛЕМА НАЦЫЯНАЛЬнай ДЗЯРЖАЎНАСЦІ ў ДЗЕЙНАСЦІ ПАРТЫі БЕЛАРУСКІХ ЭСЭРАЎ (1918—1924 гг.)

Партыя беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў была створана летам 1918 г. у выніку расколу Беларускай сацыялістычнай грамады. Праграмныя задачы партыі ў асноўным супадалі з мэтамі БСГ. Але БПС-Р рашуча адхіліла ідэю Грамады аб тэрытарыяльнай аўтаноміі Беларусі ў межах Расійскай дэмакратычнай федэрацыйнай рэспублікі і выступіла з патрабаваннем яе дзяржаўнай незалежнасці.

БПС-Р з самага пачатку свайго існавання бярэ курс на неадкладнае здзяйсненне дзяржаўна-самавызначальнага ідэалу. «Беларусь канстытуіруецца як незалежная народная рэспубліка ў межах этнаграфічнага рассялення беларускага народа, — сцвярджалі белэсэры ў чэрвені 1918 г. — Асноўныя законы і форма ўлады ўстанаўліваюцца Усебеларускім Устаноўчым Соймам, выбраным на аснове агульнага, роўнага, тайнага, прапарцыянальнага, непасрэднага выбарчага права»¹.

Восенню 1918 г., калі пачаўся вывад нямецкіх войск з акупіраваных раёнаў Беларусі, БПС-Р робіць стаўку на незалежную дзяржаву пры падтрымцы працоўнага народа. ЦК партыі выдае адозвы «Час прабіў — далей чакаць нельга» і «Што рабіць?», у якіх заклікае беларускіх сялян, рабочых і працоўную інтэлігенцыю да неадкладнага захопу ўлады і перадачы яе свабодна выбраным валасным, павятовым, местачковым і губернскім радам. Канчаткова вырашыць пытанне аб уладзе быў павінен II Усебеларускі з'езд, які б ад імя беларускага народа замацаваў незалежнасць БНР.

Пры гэтым сябры партыі былі перакананы, што незалежная Беларуская Народная Рэспубліка можа ўвайсці ў федэрацыю не толькі з Расіяй, а «што павінна быць устаноўлена такая вольная сувязь усіх народаў былой Расійскай

17

імперыі, каб у яе маглі ўвайсці таксама і народы, што засяляюць Балканскі паўвостраў і сярэдняю Еўропу»².

Зразумела, што такі падыход інакш як ілюзіяй назваць цяжка. Аднак дзеля справядлівасці зазначым, што ідэя стварэння сусветнай савецкай федэрацыі мела шмат прыхільнікаў у грамадска-палітычным руху таго часу. Шчыра верылі ў яе і беларускія сацыялісты-рэвалюцыянеры.

Між тым напярэдадні вызвалення Беларусі ад нямецкай акупацыі ў беларускім нацыянальна-вызваленчым руху выразна акрэслілася некалькі падыходаў адносна далейшых шляхоў дзяржаўнага будаўніцтва краю. Поруч з нацыянальна-дэмакратычнай плыняй, ідэалам якой была незалежная Беларусь, многія палітычныя партыі і рухі адстойвалі ідэю аўтаноміі Беларусі ў складзе Расійскай Федэратыўнай рэспублікі (Бунд, меншавікі, расійскія і яўрэйскія буржуазныя партыі, кіраўнікі Заходняй вобласці). З другога боку, актывізавалі сваю дзейнасць прадстаўнікі класава-рэвалюцыйнага руху (прыхільнікі Белнацкама і беларускіх секцый РКП(б)), якія настойліва дамагаліся рэалізацыі беларускім народам права на самавызначэнне на аснове савецкага ладу і ў саюзе з РСФСР.

Напрыканцы снежня 1918 г. ЦК РКП(б) прыняў рашэнне аб тэрміновым утварэнні Беларускай Савецкай Рэспублікі. Сфарміраваны Часовы рабоча-сялянскі ўрад Беларусі, на чале з З. Жылуновічам, сваім Маніфэстам ад 1 студзеня 1919 г. абвясціў Беларусь «вольнай і незалежнай». БПС-Р расцэньюе такое вырашэнне праблемы беларускай дзяржаўнасці як «фікцыю незалежнасці» і заклікае сваіх палітычных саюзнікаў да байкоту ССРБ. «Будаванне беларускай дзяржавы, — тлумачыў Т. Грыб пазіцыю партыі, — азначае стварэнне такіх фізічных і псіхалагічных абставін, калі беларускі народ сам будзе самастойным гаспадаром у сваім родным краі, будзе жыць паводле сваёй уласнай волі і розуму. Стварэнне гэтых абставін і ёсць стварэнне дзяржаўнасці, фундамент якой знаходзіцца у эканамічнай і культурнай самаарганізацыі беларускага народа, яго сацыяльным і палітычным усвядамленні, уласнай нацыянальнай творчасці»³.

Адстойваючы сапраўдны суверэнітэт Беларусі ў яе этнаграфічных межах, БПС-Р рашуча выступае і супраць стварэння ў лютым 1919 г. Літоўска-Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Яна лічыць аб'яднанне Гродзеншчыны, Віленшчыны і Міншчыны з Літвой і далучэнне Магілёўшчыны, Віцебшчыны і Смаленшчыны да РСФСР, што адбылося ў студзені 1919 г., непараўнай памылкай камуністаў. З гэтага становішча партыя бачыць адзінае магчымае выйсце — скліканне II Усебеларускага з'езда свабодна выбраных рад сялянскіх і рабочых дэпутатаў, прадстаўнікі якога самі вырашаць лёс Беларусі.

18

У дадзеным выпадку беларускія сацыялісты-рэвалюцыянеры выступалі не столькі супраць ідэі стварэння Беларуска-Літоўскай Рэспублікі, колькі супраць механізма яе рэалізацыі. Па іх меркаванні, павінна мець месца не механічнае злучэнне, а цесны саюз свядомых народаў, на аснове якога будзе створана незалежная федэратыўная радавая Беларуска-Літоўская Рэспубліка. І беларусы, і літоўцы ў ёй, кожны на сваёй этнічнай тэрыторыі, будуць самастойнымі гаспадарамі⁴.

Антыбальшавіцкая пазіцыя БПС-Р у пытанні аб нацыянальнай дзяржаўнасці прывяла да таго, што партыя была вымушана перайсці на савецкай тэрыторыі на нелегальнае становішча.

Палітычная сітуацыя ў Беларусі заставалася складанай. Вясной, летам 1919 г. у выніку наступу польскіх войск цэнтральныя і заходнія раёны рэспублікі былі акупаваны. У гэтых умовах БПС-Р па-ранейшаму адстойвае ідэю незалежнасці Беларусі. У сваёй дэкларацыі Беларускаму з'езду Віленшчыны і Гродзеншчыны (9—10 чэрвеня 1919 г.) белэсэры аб'яўляюць ворагам працоўнага народа як палякаў, так і бальшавікоў. Адзіным прад-стаўніком беларускай улады яны прызнаюць Раду БНР⁵. Прымаючы пад увагу дэзарганізацыю беларускага нацыянальна-вызваленчага руху, а таксама асабістую палітыку некаторых яго дзеячаў, партыйная канферэнцыя Гродзенскай арганізацыі БПС-Р заклікае ўсе сацыялістычныя, нацыянальна-дэмакратычныя, палітычныя сілы краю аб'яднацца і стварыць адзіны магутны нацыянальны фронт барацьбы за незалежную Беларусь⁶.

Адзначым, што гэты пункт погляду падзялялі не ўсе сябры БПС-Р. У той час як пераважная большасць членаў партыі выступае за безадкладнае выкананне Устаўных Грамат БНР і заклікае да адкрытай барацьбы супраць польскіх акупантаў, партыйная група на чале з Цярэшчанка і Якубецкім прытрымліваецца прапольскай арыентацыі. Яны зыходзілі з таго, што беларускі народ у сваёй большасці нацыянальна маласвядомы і неарганізаваны і выступілі за мірнае рэгуляванне адносін з палякамі. На лістападаўскай 1919 г. канферэнцыі БПС-Р гэта група была выключана з рады партыі. Беларускія эсэры абвясцілі сябе так званай «трэцяй сілай», якая змагаецца за нацыянальную незалежнасць на два франты: супраць польскіх акупантаў і супраць «імперыялістычна-маскоўска-дзянікінскай сілы»⁷.

У адказ польскія ўлады распачалі супраць сваіх праціўнікаў палітычныя рэпрэсіі. Партыя белэсэраў перайшла на нелегальнае становішча, стала на шлях адкрытага ўзброенага супраціўлення.

У гэтых умовах БПС-Р вымушана была шукаць саюзнікаў. Адзінай палітычнай сілай, якая таксама вяла ўзброеную барацьбу з палякамі, былі баль-

шавікі. Таму, нягледзячы на розныя ідэйныя пазіцыі і праграмы, на супярэчнасці ў поглядах на дзяржаўнасць Беларусі, беларускія эсэры і бальшавікі аб'ядналі свае сілы для барацьбы за вызваленне краю. У снежні 1919 г. у Смаленску адбылася сустрэча прадстаўнікоў БПС-Р і КП(б)ЛіБ, дзе было выпрацавана пагадненне аб сумесных дзеяннях.

Але саюз гэты быў выключна тактычным крокам. Пайшоўшы на яго, беларускія сацыялісты-рэвалюцыянеры не адмовіліся ад сваіх папярэдніх патрабаванняў, прыныпова адстойваючы ідэю незалежнасці Беларусі і суверэнітэту беларускага народа.

Галоўным пытаннем па-ранейшаму заставалася пытанне нацыянальнай дзяржаўнасці. БПС-Р прапаноўвае сваю канцэпцыю ўласна-беларускага дзяржаўнага ўладкавання краю. У яе аснову было пакладзена два асноўныя прынцыпы. Па-першае, Беларусь — край аграрны, большасць яго жыхароў складае працоўнае сялянства. Таму беларуская дзяржава па сваім характары і ўнутраным змесце павінна быць дзяржавай сялянскай, у якой абарона сялянскіх інтарэсаў пакладзена ў аснову ўсяго будаўніцтва. У сувязі з гэтым і аб дыктатуры пралетарыяту ў рэспубліцы зусім не можа быць ніякай гутаркі. Па-другое, Беларусь павінна быць дзяржавай непадзельнай і ні ад каго незалежнай, ніякія так званыя арыентацыі не могуць быць падставай яе дзяржаўнага ўладкавання. Адзінай асновай дзяржавы, адзінай сілай, якая збудуе Беларусь і забяспечыць ёй нармальнае развіццё, з'яўляецца працоўны беларускі народ⁸.

Найлепшай формай арганізацыі ўлады ў дзяржаве белэсэры лічаць уладу радаў (Саветаў). «Мы павінны ўсталяваць гэткую рэвалюцыйную ўладу, — пісаў Т. Грыб на старонках «Грамадзяніна» ў сакавіку 1919 г., — каб увесць народ за яе ішоў і ўсімі сіламі падтрымліваў. Гэткай уладай можа быць толькі ўлада сялянскіх і работніцкіх радаў...»⁹. Яна мае тую характэрную асаблівасць, што непрацоўныя элементы ні ў якім выпадку да ўлады не дапускаюцца — яны не маюць права ні выбіраць, ні быць абранымі. Выбары павінны праводзіцца свабодна, без націску з боку якой бы то ні было партыі або групы.

Як і кожная дзяржаўная ўлада, радавая ўлада па сваёй сутнасці, на думку беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў, ёсць і сістэма арганізаванага насілля. Розніца ў тым, што гэта насілле ёсць часовае, напраўленае на непрацоўныя класы. Пасля ўстанаўлення сацыялістычнага ладу яно знікне.

«Радавую ўладу мы паважаем не як мэта, а як спосаб арганізацыі працуючых у час сацыяльнай рэвалюцыі, пераходнай ступенню да вышэйшага і больш дасканаллага ладу, арганізаванага на аснове вольнай сувязі /асацыяцыі/ раўнапраўных вытворцаў, аб'яднаных у гаспадарскія, культурныя, спажывец-

кія і іншыя працоўныя грамады», — адзначалася ў папулярным выкладзе праграмы БПС-Р¹⁰.

4 сакавіка 1920 г. у Мінску адбыўся надзвычайны з'езд партыі, на якім былі распрацаваны новыя праграмныя патрабаванні. Белэсэры адмовіліся ад узброенай барацьбы супраць савецкай улады. У якасці галоўнай мэты яны вылучылі стварэнне незалежнай Беларускай працоўнай сацыялістычнай рэспублікі з Працоўнай Радай на чале, якая б выбіралася ўсім насельніцтвам Беларусі¹¹.

Вясной, летам 1920 г. усходнія беларускія землі былі вызвалены ад польскай акупацыі. У гэтых абставінах бальшавікамі 1 ліпеня 1920 г. абвешчаецца «Дэкларацыя аб незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь». БПС-Р і на гэты раз адмаўляецца яе прызнаць, паколькі тэрыторыя адноўленай ССРБ уключала толькі 6 паведаў былой Мінскай губерні, што, на думку беларускіх эсэраў, не давала магчымасці для нармальнага сацыяльна-эканамічнага і дзяржаўна-палітычнага развіцця краю. Яны па-ранейшаму дамагаюцца прызнання незалежнасці і непадзельнасці беларускай дзяржавы ў яе этнаграфічных межах, неўмяшання ні Расіі, ні Польшчы ва ўнутраныя справы дзяржаўнага будаўніцтва. Партыя лічыць памылкай фарміраванне беларускай улады з людзей, якія не звязаны з беларускім рухам, не ведаюць мясцовых умоў і ігнаруюць карэнныя патрэбы беларускага народа ў развіцці сваёй культуры і дзяржаўнасці.

У выніку з другой паловы 1920 г. пачынаецца адкрытае супрацьстаянне дзвюх найбольш уплывовых у краі партый, КП(б)Б і БПС-Р. Асабліва яно абвешчаецца пасля падпісання 12 сакавіка 1921 г. Рыжскага мірнага дагавора.

Пазіцыя беларускіх эсэраў таго часу ў пытанні нацыянальна-дзяржаўнага ўладкавання знайшла адлюстраванне ў распрацаванай імі Канстытуцыі. Згодна з ёй Беларусь абвешчалася незалежнай Сацыялістычнай Рэспублікай Працоўнага Народу. Яе тэрыторыя ахоплівае ўсе землі, дзе жыве і мае колькасную перавагу беларускі народ, а менавіта: Міншчыну, Магілёўшчыну, Віцебшчыну, Гродзеншчыну і асобныя раёны Смаленшчыны, Віленшчыны і Чарнігаўшчыны.

Асноўнай мэтай рэспублікі прызнаецца ўстанаўленне моцнай дыктатуры працоўнага народа, аб'яднанага ў свабодна выбраныя працоўныя рады, знішчэнне сацыяльнага і нацыянальнага ўціску, эксплуатацыі чалавека.

Дзяржаўна-палітычны і сацыяльны лад незалежнай беларускай рэспублікі, адносіны да суседніх дзяржаў вызначае Усебеларускі працоўны кангрэс (Усебеларускі працоўны з'езд працоўных Рад). Ён збіраецца не радзей за два разы на год. Выбары ва Усебеларускі кангрэс адбываюцца непасрэдна на валасных і гарадскіх радах.

Усебеларускі кангрэс выбірае Раду, якая вызначае агульны напрамак дзейнасці, а дзеля ажыццяўлення сваіх пастаноў утварае Камісіі на чале з народнымі сакратарамі. З мэтай рэгулявання вытворчасці і спажывання ў краі з прадстаўнікоў ад кааперацыі, рабочых арганізацый і адпаведных органаў дзяржаўнай улады ўтвараецца Рада Народнай Гаспадаркі.

Цэнтральная ўлада Беларускай Сацыялістычнай Рэспублікі выносіць рашэнні толькі ў галіне тых спраў, якія маюць агульнадзяржаўнае значэнне. Астатняя ўлада пераходзіць мясцовым валасным і акружным радам, з мэтай найбольшага развіцця ініцыятывы і самадзейнасці працоўных.

У Беларускай Сацыялістычнай Рэспубліцы не павінна мець месца ніякае прыгнечанне нацыянальных меншасцей. Тыя нацыянальныя меншасці, якія не маюць большасці ні ў адным з раёнаў рэспублікі, аб'ядноўваюцца ў эктэрытарыяльныя саюзы і ўтвараюць свае нацыянальныя рады. Кожнай з іх забяспечваецца поўнае права на развіццё сваёй культуры і на ўжыванне сваёй мовы ва ўсіх урадавых установах, права на бясплатнае атрыманне адукацыі на роднай мове. Дзяржаўнай мовай у Беларусі абвешчаецца беларуская.

Для абароны ўлады працоўных і прадухілення любой магчымасці звароту да старых парадкаў арганізуецца беларуская сацыялістычная народная армія¹².

Такім чынам, у артыкулах распрацаванай беларускімі эсэрамі Канстытуцыі ўяўленні аб формах і змесце беларускай дзяржаўнасці набываюць больш-менш завершаны выгляд. У іх акрэсліваецца палітычны і сацыяльны лад Беларускай Сацыялістычнай Рэспублікі, праводзіцца размежаванне заканадаўчай і выканаўчай галін улады, гарантуюцца правы нацыянальных меншасцей, замацоўваецца дзяржаўны статус беларускай мовы. Пры гэтым белэсэры не адмаўляюцца ад савецкай формы арганізацыі ўлады. Іх ідэал — дыктатура працоўнага народа, аб'яднанага ў рады.

Такім чынам, партыя беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў мела даволі абгрунтаваную ўласную канцэпцыю беларускай дзяржаўнасці. Яна была арыентавана на працоўнае сялянства, нацыянальнае адраджэнне і незалежнае развіццё рэспублікі ў яе этнаграфічных межах. Аднак шэраг абставін аб'ектыўнага і суб'ектыўнага характару не дазволілі БПС-Р практычна рэалізаваць свае патрабаванні. Па сутнасці, партыя

была пазбаўлена магчы- масці актыўна ўдзельнічаць у аднаўленні грамадства на сацыялістычнай аснове, аказваць уплыў на сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, адстойваць тэрытарыяльную цэласнасць рэспублікі. А ў чэрвені 1924 г. было прынята рашэнне аб яе ліквідацыі.

¹ НАРБ. Ф. 242. Воп. 1. Спр. 22. С. 4.

² НАРБ. Ф. 242. Воп. 1. Спр. 22. С. 5.

³ НАРБ. Ф. 458. Воп. 1. Спр. 50. С. 50-51.

⁴ Грамадзянін. 1919. 10 лют. С. 2.

⁵ Дэкларацыя БПС-Р, далажаная на Беларускай з'ездзе ў Вільні 10 чэрвеня 1919 года // Беларуская думка. 1919. 20 чэрв. С. 3-4.

⁶ НАРБ. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 794. С. 2-3.

⁷ НАРБ. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 794. С. 120.

⁸ НАРБ. Ф. 25. Воп. 1. Спр. 169. С. 77.

⁹ НАРБ. Ф. 25. Воп. 1. Спр. 169. С. 17.

¹⁰ НАРБ. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 56. С. 64.

¹¹ Праграмныя дакументы палітычных партый: вучэб. дапаможнік. Мінск, 1994. С. 11.

¹² НАРБ. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 56. С. 65-69.